

22. БЪЛГАРИЯ ВЪВ ВЪНШНОПОЛИТИЧЕСКАТА ОРБИТА НА МОСКВА (1944–1955). ЛЮБОМИР ОГНЯНОВ

Любомир Огнянов,

професор, доктор на историческите науки

в Историческия факултет на СУ „Св. Климент Охридски“

БЪЛГАРИЯ ВЪВ ВЪНШНОПОЛИТИЧЕСКАТА ОРБИТА

НА МОСКВА

(1944–1955)

[Ognianov Lubomir VIA EVRASIA, 2012, 1.pdf](#)

През лятото на 1944 г. България изпада в твърде сложна международна ситуация. Като съюзник на Германия тя се намира в състояние на война с Югославия, Гърция, Великобритания, Съединените американски щати, Чехословакия, Индия, Австралия, Нова Зеландия и Южноафриканския съюз. Прекъснати са нейните дипломатически отношения с още 10 други държави, между които са Франция, Италия и Полша. В края на август – началото на септември 1944 г. правителството на Иван Багрянов започва сепаративни преговори в Кайро с представители на Англия и САЩ, но до сключване на примирие не се стига поради бързия и неочакван развой на международните събития и на вътрешнополитическата обстановка в страната. От 2 септември България има ново правителство с министър-председател Константин Муравиев. На 5 септември Съветският съюз обявява война на България. Оттук нататък в преговорите за примирие се включва и той. От Кайро те се прехвърлят в Лондон, а по-късно – в Москва. За да избегне трета национална катастрофа и да облекчи своята съдба при окончателното сключване на мира, от 8 септември

България влиза във война и с Германия. Същия ден съветските войски преминават българската граница и навлизат във вътрешността на страната. Това се оказва от решаващо значение за завземането на политическата власт от Отечествения фронт, в който ръководни позиции има Българската работническа партия (комунисти), и за провеждане на просъветска външна политика [\[1\]](#).

На 9 септември 1944 г. правителството на Отечествения фронт, оглавно от Кимон Георгиев и съставено от представители на БРП/к/, БЗНС, „Звено“, БРСДП и независими интелектуалци, излиза с прокламация към българския народ, с която заявява, че ще провежда нова външна политика, насочена към установяване на тясно сътрудничество със Съветския съюз и неговите западни съюзници. Изразява се готовност и за осъществяване на приятелски отношения с нашите съседи и особено с Югославия. Още същия ден при командването на Трети украински фронт е изпратена българска делегация, която да разговаря по условията на бъдещото примирие и начините на взаимодействие между съветската армия и българските войски при по-нататъшните бойни действия срещу Германия. Със съдействието на съветското военно командване на 5 октомври 1944 г. в гр. Крайова (Румъния) между България и Югославия е постигнато съгласие за участието на българската армия в операциите срещу немците на югославска територия и са уточнени редица други въпроси, свързани с военнополитическото и икономическото сътрудничество между двете страни [\[2\]](#).

В хода на подготовката на проекта за примирие с България между представителите на Съветския съюз, Великобритания и Съединените американски щати възникват сериозни разногласия, породени главно от усилията на западните държави да се ограничи съветското влияние на Балканите. В крайна сметка се стига до известни компромиси, които по време на съветско-английските преговори на най-високо равнище през м. октомври 1944 г. довеждат до съгласуване на основните положения на проекта за съглашение за примирие с България [\[3\]](#).

На срещата на съветския министър-председател Йосиф Сталин с английския премиер Уинстън Чърчил, проведена на 9 октомври с.г. в Москва, се урежда и въпросът за сферите на влияние на двете страни на Балканите. Чърчил предлага Великобритания (заедно със САЩ) да разполага с 90 процента влияние в Гърция, с 50 процента - в Югославия, с 25 процента - в България, и с 10 процента - в Румъния. Сталин поисква съветското влияние в България да бъде 90 процента. При уточняването на тези предложения външните министри на двете страни Вячеслав Молотов и Антъни Идън постигат съгласие съветското влияние в България да бъде 80 процента, а английското - 20 процента [\[4\]](#).

На 11 октомври 1944 г. представителите на СССР, Великобритания и САЩ поставят като предварително условие за започване на преговори за примирие с България задължението в 15-дневен срок българското правителство да евакуира всички свои войски и администрацията си от гръцка и югославска територия. Министерският съвет на страната приема това искане и изпраща за свои делегати на преговорите в Москва министрите Петко Стайнов (Народен съюз „Звено“), Добри Терпешев (БРП/к/), Никола Петков (БЗНС) и Петко Стоянов (независим) [\[5\]](#).

На 27 октомври външният ни министър П. Стайнов - ръководител на делегацията, заявява, че българското правителство е съгласно с условията за примирие и ще положи всички усилия за тяхното изпълнение. Едновременно с това той изтъква, че някои от тези условия вече са изпълнени от отечественофронтовската власт в страната [\[6\]](#).

Съглашението за примирие е подписано на 28 октомври от представителя на Съветското главно командване маршал Фьодор Толбухин, представителя на Върховния командващ на съюзниците в Средиземноморския район генерал-лейтенант Джеймс Хамел и представителите на българското правителство П. Стайнов, Д. Терпешев, Н. Петков и П. Стоянов [\[7\]](#)

За следене и регулиране на условията за примирие е учредена Съюзна контролна комисия (СКК) под председателството на Съюзното (Съветското) главно командване с участието на представители на Великобритания и Съединените американски щати. Самото примирие не предвижда пълна и безусловна капитулация на България, но фактически с военнополитическото присъствие на съветските войски я поставя в режим на окупация. То съдържа доста тежки клаузи, но това е неизбежно за една победена страна. В него не е отчетено и участието на България във войната срещу Германия до този момент, а само е упоменато, че тя е спряла военните действия против Съветския съюз на 9 септември 1944 г. (макар че такива не е провеждала) и е прекратила военните действия против всички други обединени народи. Освен това в примирието не е фиксирано и нейното бъдещо участие във войната - нито се споменава открито за такова участие, нито се определя числеността на въоръжените сили, които тя да постави под общото ръководство на Съюзното (Съветското) главно командване. В тази насока има само един ясно определен пункт, а именно, че „тези сили не трябва да се използват на територията на съюзниците без

предварителното съгласие на заинтересованото съюзно правителство”[8].

Съюзната контролна комисия в България се събира в пълен състав и пристъпва към своята дейност на 29 ноември 1944 г. В нейното ръководство влизат маршал Ф. И. Толбухин – председател, генерал-полковник С. С. Бирюзов – заместник-председател, пълномощният министър А. А. Лавришчев – политически съветник при председателя на СКК, генерал-лейтенант А. И. Черепанов – помощник-председател, и контраадмирал Н. О. Абрамов – помощник-председател. Поради голямата заетост на маршал Толбухин и неговото почти постоянно отсъствие от България председателството на СКК фактически се осъществява от С. С. Бирюзов[9].

Преодоляването на международната изолация на България до голяма степен зависи и от нейното активно участие в заключителния етап на войната срещу Германия. С включването на страната в антифашистката коалиция отечественофронтовското правителство се стреми да се разграничи от политиката на кабинетите, управлявали страната до 9 септември 1944 г., и да съдейства за утвърждаване на нови международни отношения на Балканите, в Европа и в света.

Приносът на българската армия за освобождението на Македония, Сърбия, Хърватия, Словения, Унгария и Австрия през периода септември 1944 г. – май 1945 г. е оценен високо от Съветското главно командване и е използван като аргумент при уреждане на международното положение на България. Това участие във войната обаче е свързано с около 32 000 души убити, ранени и изчезнали и с огромни финансови разходи, които се равняват приблизително на около две трети от националния доход на страната за 1945 г.[10]

Особено тежко върху икономиката на България се отразяват и разходите, които тя прави за издръжката на съветските военни части в страната, настанени съгласно Съглашението за примирие, тъй като само до 30 юни 1945 г. тези разходи се изчисляват на 23 295 922 715 лева (по тогавашния курс на лева). Снабдяването на съветските военни гарнизони и комендатури с храни и други материали е възложено на създадената Централа за нарочни доставки. Освен това Министерският съвет на България отпуска периодично парични суми за издръжка и на Съюзната контролна комисия[11].

В своята външнополитическа дейност българското правителство стриктно се съобразява с позициите и препоръките на Съветския съюз. Просъветската ориентация във външната политика на страната се смята за неоспорим принцип, който е поддържан и от четирите управляващи отечественофронтовски партии. Изхожда се от тезата, че това е единственият спасителен път за България в условията на подготовка на мирен договор със страните победителки във войната. Затова при всеки удобен случай българските управляващи среди се стремят да подчертаят своя стремеж към „крепко сътрудничество” и „нерушима дружба” със Съветския съюз.

Съветските дейци се придържат към същата терминология, но в практическата си дейност се ръководят от други принципи. Това проличава най-добре в икономическите отношения между двете страни.

През януари 1945 г. в Москва започват продължителни и трудни търговски преговори между делегации на България и Съветския съюз, които завършват към средата на март с.г. Основните затруднения опират до въпроса за цените на някои основни български и съветски стоки, които не са съобразени с цените на международния пазар. Съветските специалисти от Народния комисариат по външната търговия предлагат твърде ниски цени за традиционните български износни артикули – особено за тютюна и розовото масло. Същевременно за съветските стоки (метали, петролни продукти, химикали и др.) се искат завишени цени. Освен това от съветска страна се предявяват претенции някои от предлаганите за обмен стоки (например оловните, цинковите, медните и пиритните руди) да не се изнасят в други държави. Евентуалната загуба за България от подобна търговска сделка със СССР се изчислява на около 3 млрд. лева. След многократни молби и искания от българска страна за смекчаване на съветските условия и направените отстъпки от двете делегации на 14 март с.г. е подписана спогодба между правителствата на България и Съветския съюз за взаимна доставка на стоки до края на 1945 г. С тази не съвсем благоприятна за България спогодба се осигурява вносът на такива важни суровини като: памук, вълна, хартия, петролни и химически продукти, желязо и железни изделия и пр. От своя страна България се задължава да изнася за Съветския съюз тютюн, плодове и зеленчуци, етерични масла, спиртни напитки и др.[12]

Проблеми има и при изпълнението на търговската спогодба – най-вече поради недостига на транспортни средства за превозване на експортни стоки за СССР. Оказва се, че около 14 000 вагона са пренасочени за обслужване на съветските войски в България, а други 6000 покрити вагони са иззети от Съветското командване и са изпратени в Румъния и Унгария. Затруднена е и

търговията по Черно море, тъй като и трите български парахода са предадени на съветските военни части като „германско трофейно имущество“. Претенции са предявени и към единствения плаващ док на България, построен във Варна с материали от Германия, но с български средства [\[13\]](#).

Ялтенското споразумение между Сталин, Рузвелт и Чърчил (11 февруари 1945 г.) открива възможност за народите на бившите сателитни държави от Оста (в това число и България) да решат своите политически проблеми с демократични средства. За тази цел държавните ръководители на трите велики сили се договарят да осигурят условия за вътрешен мир в тези страни, да съдействат за формиране на широко представителни правителства и да улеснят провеждането на свободни парламентарни избори в тях [\[14\]](#).

На Потсдамската конференция на ръководителите на СССР, САЩ и Великобритания (17 юли – 2 август 1945 г.) е обсъден въпросът за следвоенното устройство в Европа, в това число и подготовката на мирните договори с Италия, Румъния, България, Унгария и Финландия. Взето е решение за учредяване на Съвет на министрите на външните работи (СМВНР), който да се заеме с изработването на проектите. Между страните - победителки е съгласувано споразумение относно сключването на мирните договори с признати демократични правителства на държавите – бивши съюзници на Германия, възстановяване на дипломатическите отношения с тях във възможно най-кратък срок и поддържане на молбите им за приемане в Организацията на обединените нации. Съветският съюз успява да отклони предложенията за провеждане на парламентарните избори в България под международен контрол, за обезоръжаване на страната и за обезщетяване на Гърция не само заради щетите, нанесени в Беломорска Тракия от българските войски, но и от немските части. Подготовката на проекта за мирен договор с България е възложена на министрите на външните работи на СССР, САЩ и Великобритания [\[15\]](#).

На 13 август 1945 г. политическият представител на САЩ в България М. Барнс отправя нота до регентите, министър-председателя Кимон Георгиев и някои други членове на българското правителство, в която се изразяват опасенията на американското правителство относно условията за провеждане на парламентарни избори в страната. Съветското правителство се противопоставя на тези внушения и в знак на съгласие с политиката на правителството на Отечествения фронт на 14 август 1945 г. известява своето решение за възстановяване на дипломатическите отношения на СССР с България. На 16 август българското правителство отговаря официално, че приема със задоволство направеното предложение, след което последва назначаването на проф. Димитър Михалчев за пълномощен министър на България в Москва и на Степан Кирсанов – за извънреден и пълномощен посланик на СССР в София. На този етап всички политически партии и групи в страната (отечественофронтовски и опозиционни) изразяват своето пълно съгласие с насоките на развитие на българо-съветските отношения и връзки [\[16\]](#).

В средата на м. януари 1946 г. започват нови външнотърговски преговори на България със Съветския съюз. И този път съветските представители не желаят да се съобразят с международните цени. Техният стремеж е България отново да бъде поставена в положение „да продава по-евтино“ и „купува по-скъпо“. Предявява се и искане целият експорт на български тютюн да бъде предназначен за Съветския съюз (а той след това да го препродава на трети страни), като пренебрегва факта, че по този начин България се лишава от необходимите й стоки от европейския пазар, които СССР не може да й предостави. Намесата на лидерите на комунистическите партии в двете страни (Георги Димитров и Йосиф Сталин) извежда преговорите от „мъртвата точка“ и на 27 април 1946 г. е подписана новата (сравнително по-благоприятна от тази от 1945 г.) едногодишна търговска спогодба между правителствата на България и СССР за взаимна доставка на стоки, чийто обем възлиза на около 72 млн. долара. Освен това са подписани и няколко отделни спогодби за доставка на зърнени храни от СССР на България, за отпускане на съветски кредити и др. [\[17\]](#) По това време България има свой нов пълномощен министър в Москва – Найденов, бивш председател на Върховния касационен съд [\[18\]](#).

Парижката мирна конференция (29 юли – 15 октомври 1946 г.) отхвърля териториалните претенции на гръцкото правителство на Цалдарис, което под формата на „стратегически съображения“ претендира за значителна част от територията на България и свежда неговите репарационни искания от 955 на 125 млн. щатски долара. В защита на българските национални интереси решително се обявяват делегациите на Съветския съюз, Белорусия, Украйна, Югославия, Полша и Чехословакия. Конференцията обаче не признава на България правото на съвоюваща държава („за“ са само делегациите на Белорусия, Чехословакия, Украйна и Югославия, а „против“ – делегациите на САЩ, Великобритания, СССР, Франция, Гърция и др.), не приема член 1 (за границите на България), включва в текста на проектодоговора гръцкото предложение за демилитаризиране на южната българска граница, ограничава броя на войските и тяхното въоръжение и отклонява българското искане за излаз на Егейско море [\[19\]](#).

По повод на отхвърлянето на член 1 на 11 октомври от третото пленарно заседание („за“ гласуват 9 делегации, „против“ – нито една, но 12 се „въздържат“) министърът на външните работи на СССР Вячеслав Молотов заявява: „Гласуването на конференцията бе неправилно и то не ще бъде възприето от Съвета на външните министри. Гръцките искания не можаха да бъдат одобрени

преди конференцията, тъй както те не ще могат да бъдат одобрени и след конференцията. Гласуването бе голяма политическа грешка, която не е в интерес на мира. Аз желая да уверя нашите български приятели, като им кажа: „Бъдете спокойни, вашата граница ще остане непокътната“[\[20\]](#).

Последните уточнения и изменения в текстовете на мирните договори са направени на Ню Йоркската сесия на СМВНР (4 ноември – 12 декември 1946 г.). Репарациите на България са намалени от 125 на 70 млн. долара (45 млн. долара за Гърция и 25 млн. за Югославия), а българо-гръцката граница остава непроменена. Отклонени са и опитите на САЩ и Великобритания да включват в договорите с крайдунавските страни такива клаузи, които да им осигурят „равни възможности“ с тях по отношение на корабоплаването по река Дунав. СССР се съгласява България да не укрепва границите си с Гърция и да няма морски торпедни лодки и отстъпва по въпросите за свикване на Дунавска конференция и за създаване на международна арбитражна организация.

Мирният договор с България е подписан на 10 февруари 1947 г. и е ратифициран от Великобритания през април, от САЩ – през юни, и от СССР – през август 1947 г. На 25 август 1947 г. Шестото Велико народно събрание единодушно утвърждава мирния договор[\[21\]](#).

След ратификацията на договорите за мир с България, Румъния, Унгария и Финландия от СССР, САЩ и Великобритания и предаването на ратификационните книжа за съхранение от правителството на Съветския съюз, договорите влизат в сила от 15 септември 1947 г. Същия ден Съюзната контролна комисия в България прекратява своята дейност и на 2 октомври членовете ѝ напускат страната. До средата на декември 1947 г. изцяло са изтеглени и съветските войски от България[\[22\]](#).

Парижкият мирен договор, ако и да съдържа редица тежки клаузи и несправедливости, укрепва международното положение на България. Териториалната цялост на страната е запазена, а външната ѝ политика получава нови очертания с оглед на оформянето на два противостоящи военнополитически блока в Европа и света, които тръгват по пътя на „студената война“.

След сключването на мирния договор международните икономически отношения на България значително се разширяват и задълбочават. Най-голямо внимание от българска страна се отделя на укрепването на икономическото сътрудничество със Съветския съюз. Това се дължи на включването на България в сферата на „съветските интереси“ и наложеното ограничаване на нейните връзки със западните страни. В отговор на молбата на българското правителство за оказване на икономическа помощ при изпълнението на двегодишния народностопански план на страната (1947– 1948), на 5 юли 1947 г. са подписани спогодби за стокообмен и плащания между двете страни до края на 1948 г. и спогодба за отпускане на финансов кредит от СССР на България на сума 5 милиона щатски долара. На 21 август е подписана спогодба за предаване на железопътни вагони на България, а на 23 август с.г. – спогодба за доставяне на България на промишлено оборудване на кредит в размер на 25 млн. щатски долара[\[23\]](#). Подписаната търговска спогодба обаче не се изпълнява стриктно и акуратно от съветска страна, което създава големи трудности в работата на редица текстилни, металообработващи и химически предприятия в България[\[24\]](#).

През есента на 1947 г. Съветският съюз и страните от Централна и Югоизточна Европа предприемат колективни действия, насочени към укрепване на техните взаимоотношения. Започва ускорено сключване на серия от договори за „дружба, сътрудничество и взаимопомощ“. През септември с.г. в Полша се създава Информационно бюро на комунистическите и работническите партии (Коминформбюро), което поема ролята на координиращ орган във външната политика на тези страни[\[25\]](#).

БРП/к/ и другите отечественофронтовски партии в България възприемат безрезервно преценката на Коминформбюро за обрат в международната обстановка. В страната широко се пропагандира тезата за подготовка на нова война от американските милитаристични кръгове, за опасните последици от „доктрината Труман“ (оказване на помощ на Гърция и Турция от САЩ) и „плана Маршал“ (програма за икономическо възстановяване на Европа), за агресивните планове на Гърция и Турция. На основата на подобни формулировки XIII пленум на ЦК на БРП/к/, проведен на 14 октомври 1947 г., прокламира курс на „активна защита на нашата национална независимост и национален суверенитет“ чрез укрепване на „безрезервния“ съюз със СССР, най-тясно сближаване с Югославия и сключване на съюзни договори със страните с „народна демокрация“[\[26\]](#).

Първите три съюзни договора, които България подписва, са с балканските страни – с Югославия (27.11.1947 г.), Албания (16.12.1947 г.) и Румъния (16.01.1948 г.), които имат сходни политически системи и се намират в орбитата на Москва[\[27\]](#).

Сключеният на 18 март 1948 г. в Москва договор за приятелство, сътрудничество и взаимопомощ обвързва окончателно България със Съветския съюз. От българска страна той е подписан от министър-председателя Г. Димитров, а от съветска – от заместник-председателя на Съвета на министрите и министър на външните работи В. Молотов[28].

В следващите месеци България сключва договори за приятелство, сътрудничество и взаимопомощ и с останалите източноевропейски страни – на 23 април 1948 г. в Прага с Чехословашката република, на 29 май 1948 г. във Варшава с Полската република и на 16 юли 1948 г. в София с Унгарската република. С оглед на „опасността от нова агресия“ и в трите договора, както и в съюзния договор със СССР, се подчертава готовността на договарящите се страни да вземат всички необходими мерки, за да попречат на една „агресия на Германия“ или на която и да било друга държава, която би се обединила с нея в „политическата агресия“. Също така и в трите договора се изразява готовността на тези страни да развият и затвърдят политическите, икономическите и културните връзки помежду си и да се консултират по всички важни международни въпроси[29].

В края на 1947 и началото на 1948 г. между България и СССР са съгласувани редица важни споразумения, които дават своя отпечатък върху развитието на българо-съветското политическо, икономическо и културно сътрудничество – спогодба за установяване на пощенски, телеграфни и телефонни съобщения (17.12.1947 г.), спогодба за доставка на пшеница от СССР на НРБ (15.01.1948 г.), съгласение за възобновяване на редовните въздушни съобщения между Москва и София и други[30].

Важно значение за осъществяване на възприетия от България курс на индустриализация на страната имат подписаните на 1 април 1948 г. спогодба за оказване на техническа помощ от Съветския съюз на България и договор за търговия и корабоплаване между НРБ и СССР [31]. Член 2 на този договор гласи: „Договарящите се страни взаимно си предоставят безусловен и неограничен режим на най-благоприятствуваната нация по всички въпроси, отнасящи се до търговията и корабоплаването между двете страни, както и по отношение на промишлеността и другите видове стопанска дейност на техните територии“[32].

През 1948 г. Съветският съюз е на първо място в стокообмена на България – с 58,5 на сто от вноса и 52 на сто от износа на страната. България обаче е губеща страна във външната си търговия със СССР – особено с продажбата на тютюн и някои други селскостопански произведения[33]. Това е резултат на голямата ѝ икономическа зависимост от Москва и явната въздържаност на западните държави да развият търговските си връзки със страните от Източна Европа.

В началото на м. януари 1949 г. в Москва се провежда съвещание на представители на правителствата на България, Полша, Румъния, СССР, Чехословакия и Унгария, на което се обсъжда въпросът „за тясно икономическо сътрудничество между СССР и страните с народна демокрация“, внесен от името на правителствата на Съветския съюз и Румъния. Българската делегация е в състав: Васил Коларов – подпредседател на Министерския съвет и министър на външните работи, Добри Терпешев – председател на Държавната планова комисия, и Антон Югов – министър на вътрешните работи. И тримата са членове на Политбюро на ЦК на БКП. На съвещанието е решено да бъде създаден Икономически координационен съвет на страните участници, наречен Съвет за икономическа взаимопомощ (СИВ). По-късно членове на СИВ стават Албания (февруари 1949 г.) и ГДР (септември 1950 г.)[34].

В съображенията на българската делегация по учредяването на Съвета за икономическа взаимопомощ се обръща внимание, че проблемът за индустриализацията на България може да бъде решен само при „планова съгласуваност със СССР и другите страни с народна демокрация“, че за изпълнението на първия петгодишен народностопански план на страната ще се разчита на поддръжката на СССР и другите страни от Източна Европа, че разширяването на търговските връзки изисква координация на вносно-износните планове и решаване на въпроса за многостранния клиринг и валутните курсове[35].

Хегемонна роля в СИВ, естествено, има Съветският съюз.

Първостепенно място във външната политика на България и през следващите години продължават да заемат отношенията ѝ със Съветския съюз. Тези отношения намират обобщен израз в понятието „българо-съветска дружба“, която българските партийни и правителствени ръководители оценяват като „движеща сила на нашето обществено развитие“, като „слънце и въздух за българския народ“[36]. Въпреки че в договора за приятелство, сътрудничество и взаимопомощ, подписан между двете страни на 18 март 1948 г., са прокламирани принципите на „взаимно уважение на тяхната независимост и суверенитет и на ненамеса във вътрешните работи на другата държава“[37], на практика България губи своята независимост и не предприема каквато и да е по-важна стъпка в своята външна и вътрешна политика без благословията на

Москва – особено по време на властването на Й. В. Сталин (до 1953 г.). Всеки опит да бъде установено „равноправие“ в българо-съветските отношения или по някакъв начин да се оспори „съветският хегемонизъм“ е обречен на неуспех. Ярък пример за това е монтираният от Сталин процес срещу члена на Политбюро на ЦК на БКП и подпредседател на Министерския съвет на НРБ Трайчо Костов и неговата гибел в края на 1949 г.[\[38\]](#)

И през този период продължава изпращането на съветски съветници в Министерския съвет, МВР, МНО и други министерства и централни ведомства на България. България стриктно спазва член 4 на договора и се „консултира“ със СССР по всички важни международни въпроси. Посредническата роля обикновено се изпълнява от съветското посолство в София (посланик от 1948 до 1954 г. е Михаил Бодров, а от 1954 до 1960 г. – Юрий Проходов) и българското посолство в Москва (посланик от 1949 до 1954 г. е Стела Благоева, а от 1954 до 1956 г. – Карло Луканов). Консултациите най-често се провеждат в Кремъл – при постоянните посещения на български партийни и правителствени делегации на най-високо равнище, оглавяване обикновено от Вълко Червенков – лидер на БКП и министър-председател на страната (1950–1956).

Посещенията на съветски делегации от най-висок ранг са рядко изключение и най-често са оглавени от министър или секретар на ЦК на КПСС. За първи път висши ръководни дейци на КПСС и на съветската държава идват в България през м. юни 1955 г. Това са Никита Хрущов – първи секретар на ЦК на КПСС, Николай Булганин – министър-председател на СССР, и Анастас Микоян – първи заместник-председател на Министерския съвет. Посещението им в София (3 – 4 юни) става по време на завръщането им от Югославия, където водят преговори с Тито за подобряване на съветско-югославските отношения. Целта на визитата им в София е „да препоръчат“ на българското партийно и държавно ръководство да промени също политиката си спрямо Югославия [\[39\]](#).

Външнотърговските връзки на България със Съветския съюз се развиват на базата на ежегодно сключване спогодби между правителствата на двете страни или на протоколи за взаимна доставка на стоки. До 1989 г. в българската и съветската историография се отстояваше схващането, че търговските отношения между двете страни се изграждат на равноправна основа. Едва в последно време си пробива път тезата, че развитието на тези отношения е съпътствано с реални противоречия и е свързано с политически натиск от съветска страна[\[40\]](#). За това тяхно състояние много показателни са например изявленията на директора на „Металимпорт“ Йордан Такев през 1949 г. Пред ръководството на своята първична партийна организация на БКП той заявява, че „договорите със СССР в основата си са дефектни“ и че „СССР ни е вързал ръцете така, че ние нямаме право на никакви рекламации“. А пред двама свои колеги пък казва: „Ние нямаме възможност да се пазарим със СССР и те ни налагат, каквото си искат“. По негово предложение в „Металимпорт“ е учредено специално бюро за рекламации, насочено главно срещу Съветския съюз. След бързата намеса на съветски дейци и български държавни органи, които са сметнали подобни действия за „недружелюбни“, бюрото е закрито. За посочените по-горе изявления и действия Й. Такев е изключен от БКП и освободен от заеманата ръководна длъжност[\[41\]](#).

Политиката на индустриализация и електрификация на България в края на 40-те и през 50-те години би била немислима, ако не се разчита на кредити, научно-техническа документация, доставки на комплексни съоръжения за заводите, изпращане на специалисти, техническо съдействие и пр. от съветска страна. Около 20 на сто от капиталните вложения в промишлеността на страната се осигуряват чрез инвестиционни кредити от СССР, които България често взема и погасява чрез стокова продукция. Помощта, естествено, не е безвъзмездна, но е изгодна и за двете страни. Фактът, че Съветският съюз не е от най-напредналите в икономическо и научно-техническо отношение страни обаче дава своето отражение както върху равнището на извършеното строителство, така и върху качеството на произвежданата след това продукция, която е предназначена главно за вътрешния пазар или за пазара в рамките на СИВ[\[42\]](#).

В областта на селското стопанство от особена важност е спогодбата за доставка на кредит на съветски селскостопански машини и оборудване, сключена на 14 март 1951 г. България се задължава да изплати кредита в стоки за срок от 10 години при лихва 2 на сто[\[43\]](#).

Относителният дял на СССР в стокооборота на България в началото на 50-те години е около 50 на сто, а на България в стокообмена на СССР – около 4 на сто. Стойността на стоките, които България ежегодно изнася за СССР, обикновено е по-малка от стойността на стоките, които тя внася от него, т.е. активното салдо е в полза на Съветския съюз. За уравнивяването на търговския баланс България получава стокови кредити от СССР при лихва 2 или 3 на сто. Едва през 1954 г. България погасява своите задължения по кредитните спогодби и за известно време българският износ за СССР надвишава съветския внос за нашата страна. На първо място в структурата на българския експорт са селскостопанските произведения, а в съветския – машините, промишлените съоръжения и транспортните средства[\[44\]](#).

Първата дългосрочна спогодба за взаимна доставка на стоки между България и Съветския съюз е сключена на 7 юни 1954 г. Тя е за три години и въз основа на нея се подписват ежегодните

протоколи за размяна на стоки през 1955, 1956 и 1957 г.[\[45\]](#).

През тези години българските правителства не могат да си представят социално-икономическото и културното развитие на страната без съдействието на Съветския съюз. За тази цел се подписват и реализират спогодби за научно-техническо сътрудничество (18 февруари 1950 г.), за сътрудничество в областта на радиоразпръскването (31 март 1950 г.), за обучение на български студенти и аспиранти (докторанти) в СССР (7 март 1952 г.)[\[46\]](#). Въз основа на тези и редица други спогодби и договорености България проучва и разработва своите природни богатства, получава научно-техническа информация, обменя опит, подготвя нови кадри, установява връзки със съветски институти, учреждения и организации, изпраща делегации на различни равнища. Пристъпва се и към образуване на смесени българо-съветски дружества, като „КОРБСО“, „ТАБСО“, „ГОРУБСО“ и „СОВБОЛСТРОЙ“[\[47\]](#).

Сталинската практика на „пришпорване“ на съветската страна по пътя на индустриализацията и колективизацията намира почти пълно приложение и в ускорената индустриализация на България и развитието на нейното селско стопанство. Малка и бедна България обаче не може да мине без нови дългосрочни кредити от Съветския съюз, а това я поставя в още по-голяма икономическа зависимост от „големия брат“.

След смъртта на Сталин (5 март 1953 г.) и особено след откритите недоволства в Полша и Източна Германия се променят някои от концепциите на съветското партийно и държавно ръководство за индустриализацията на страните „с народна демокрация“ и за развитието на тяхното селско стопанство, в това число и на България. Затова още през лятото на 1953 г. ЦК на БКП и Министерският съвет на страната подлагат на известна преоценка следваната дотогава икономическа и социална политика и се ориентират към известно намаляване на темповете на индустриализация, пренасочване на част от капиталовложенията в селското стопанство и разширяване на производството на стоки за широко потребление[\[48\]](#). Тази политика обаче продължава само около две години, след което отново е възстановен курсът на „преимуществово развитие“ на тежката промишленост.

В отговор на създаването на НАТО и Западноевропейския съюз и включването на Федерална република Германия в тях, от 11 до 14 май 1955 г. Съветският съюз и другите страни от Източния блок провеждат съвещание във Варшава, за да уточнят и обявят своите контрамерки. На него като наблюдател присъства и представител на Китайската народна република. От българска страна в съвещанието „за осигуряване на мира и сигурността в Европа“ участват министър-председателят Вълко Червенков, министърът на отбраната армейски генерал Петър Панчевски и министърът на външните работи Минчо Нейчев[\[49\]](#).

По инициатива на СССР на 14 май е подписан „договор за дружба, сътрудничество и взаимна помощ между Народна република Албания, Народна република България, Германската демократична република, Полската народна република, Румънската народна република, Съюза на съветските социалистически републики, Унгарската народна република и Чехословашката република“, получил по-късно краткото название Варшавски договор. Той предвижда провеждане на взаимни консултации по важни международни въпроси, оказване на незабавна (индивидуална или колективна) военна помощ при нападение над някоя от договарящите се страни, създаване на обединено командване на въоръжените им сили и на Политически консултативен съвет, по-нататъшно развитие и укрепване на икономическите и културните връзки между тях, и други колективни задължения. Договорът е обявен за „открит за присъединяване на други държави, независимо от техния обществен и държавен строй“ и се сключва за срок от 20 години[\[50\]](#).

Съгласно подписания договор още на 14 май 1955 г. е взето решение за създаване на Обединено командване на въоръжените сили на държавите-участници във Варшавския договор. Според това решение общите въпроси на отбранителната способност и на организацията на въоръжените сили се разглеждат от Политическия консултативен съвет. За главнокомандващ обединените въоръжени сили, отделени от държавите, подписали договора, е назначен маршалът на Съветския съюз И. С. Конев. Негови заместници са министрите на отбраната или други военни ръководители. При главнокомандващия се създава Щаб на обединените въоръжени сили, чието местопребиваване е град Москва. Предвидено е разположението на обединените въоръжени сили на територията на държавите-участници в договора да става „според нуждите на взаимната отбрана по споразумение между тези държави“[\[51\]](#).

Варшавският договор е одобрен от Министерския съвет на България на 20 май и е ратифициран от Народното събрание на 28 май 1955 г.[\[52\]](#). С него разделението на Европа на два военнополитически блока става окончателно, а противопоставянето между тях – още по-мощно и по-опасно. Така военнополитическата зависимост на България от Съветския съюз се съчетава с нейните „интернационални задължения“, наложени ѝ от този колективен договор.

[1] Матеева, М. История на дипломатическите отношения на България. С., 2005, 40–41.

[2] Външна политика на Народна република България. Сборник от документи и материали. Том I. (1944–1962). С., 1970, 7–9, 12–13; Даскалов, Г. Българо-югославски политически отношения, 1944–1945. С., 1989, 94–102.

[3] Тошкова, В. Примирието с България – 28 октомври 1944 година. – Известия на държавните архиви, 1994, кн. 68, 45–50.

[4] Пак там, 47–49; Баев, Й. Военнополитическите конфликти след Втората световна война и България. С., 1995, 27–30.

[5] Баева, И., Е. Калинова. Следвоенното десетилетие на българската външна политика (1944–1955). Лекционен курс. С., 2003, 67–69.

[6] Външна политика..., 14–15.

[7] Пак там, с. 20.

[8] Пак там, 15–19.

[9] Пинтев, С. Начална дейност на Съюзната контролна комисия в България (октомври 1944- януари 1945 г.). – Исторически преглед, 1979, №4–5, 197–201.

[10] Установяване и укрепване на народнодемократичната власт (септември 1944 – май 1945). Сборник документи. С., 1969, 681–684; Исусов, М. Стопанските разходи на България в Отечествената война. – Исторически преглед, 1969, № 1, с. 67.

[11] Исусов, М. Сталин и България. С., 1991, 108–112.

[12] Българо-съветски отношения и връзки. Документи и материали. Том II (септември 1944 – декември 1958). С., 1981, 85–87; Златев, З. Международни икономически отношения на България (1944–1948). – В: Международни отношения и външна политика на България след Втората световна война. С., 1982, 205–207.

[13] Исусов, М. Сталин и България, 112–118.

[14] България – непризнатият противник на Третия Райх. Документи. С., 1995, 209–210.

[15] ЦДА, ф. 1, оп.1, а.е. 1, л. 68–73; Работническо дело, № 270, 3 авг. 1945; № 274, 8 авг. 1945; История на дипломатията. Том IV. С., 1977, 701–772, 714–716.

[16] Работническо дело, № 280, 15 авг.1945; № 284, 20 авг. 1945; Българо-съветски отношения и връзки, 131–132; Калинова, Е. Победителите и България 1939–1945. С., 2004, 329–357; Тошкова, В. СССР и позакъснелото официално възстановяване на дипломатическите отношения с България. – В: История на българите, Том III. С., 2009, 555–559.

[17] Българо-съветски отношения и връзки, 150, 164–165, 168–171, 184; История на дипломатията. Том V, книга I. С., 1978, 135–136; Исусов, М. Сталин и България, 118–120.

- [18] Работническо дело, № 51, 8 март 1946; № 61, 20 март 1946.
- [19] Божинов, В. Защита на националната независимост на България 1944–1947 г. С., 1962, 14–191; История на дипломацията, Том V, книга I, 55–61.
- [20] Изгрев, № 622, 15 окт. 1946.
- [21] Народно земеделско знаме, № 216, 20 дек. 1946; История на дипломацията. Том V, книга I, 63–65.
- [22] Изгрев, № 721, 11 февр. 1947; № 779, 23 апр. 1947; № 823, 15 юни 1947; № 889, 30 авг. 1947; Стенографски дневници на ВНС, 91 зас., 25 авг. 1947, 339–432.
- [23] Българо-съветски отношения..., 242–243, 253–256, 259–265.
- [24] Исусов, М. Салин и България, 127–128.
- [25] Баева, И., Е. Калинова. Следвоенното десетилетие..., 122–127.
- [26] ЦДА, ф. 1Б, оп. 5, а.е. 17, л. 22–30, 58, 63–64.
- [27] Външна политика..., 94–111.
- [28] Пак там, 111–14.
- [29] Пак там, 116–126.
- [30] Българо-съветски отношения..., 259–260, 279–285, 292–294; Летопись важнейших событий советско-болгарских отношений дружбы и сотрудничества 1944–1980. Киев, 1981, 13–16.
- [31] Българо-съветски отношения..., 310–323.
- [32] Пак там, с. 316.
- [33] Работническо дело, № 285, 3 дек. 1948; Златев, З. Цит. съч., 248–251.
- [34] Никова, Г. Съветът за икономическа взаимопомощ и България (1944–1960). С., 1989, 27–28, 55, 82.
- [35] ЦДА, ф. 1Б, оп. 5, а.е. 30, л. 18–24.
- [36] Работническо дело, № 1340, 17 дек. 1949.
- [37] Външна политика..., с. 113.
- [38] Исусов, М. Съветският хегемонизъм и държавният сувернитет на България. – Епохи, 193, кн.11, с. 30.
- [39] Работническо дело, № 1154, 3 юни 1955; № 1155, 4 юни 1955; № 1156, 5 юни 1955.
- [40] Марчева, И. Търговските преговори между България и СССР (1944–1948 г.). – В: България в сферата на съветските интереси. С., 1998, 30–32.
- [41] ЦДА, ф. 1Б, оп. 6, а.е. 678, л. 2, 6–8.

[42] Златев, З. Българо-съветски икономически отношения (1944–1958). С., 1986, 135–152, 225–241.

[43] Българо-съветски отношения..., 428–429.

[44] Савов, М. Развитие на външната търговия между НРБ и СССР в условията на интеграцията. Варна, 1977, 58–71.

[45] Българо-съветски отношения..., 532–534.

[46] Пак там, 392–393, 395–396, 455–457.

[47] Пак там, 399–400.

[48] ЦДА, ф. 1Б, оп. 5, а.е. 22, л. 1–40.

[49] Външна политика..., 212–215.

[50] Организация на Варшавския договор. Документи (1955–1980). С., 1980, 9–13.

[51] Пак там, 14–15.

[52] Известия на президиума на Народното събрание, № 44, 3 май 1955.